

ANALİZ KAN DAVASI*: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ OLMAYAN BİR GELENEK!

Vahap ULUÇ**

Aşiret ve Kan Davası

Üretim ilişkileri toprağa dayanan aşiret, Ortadoğu toplumlarında geleneksel toplumsal örgütlenmenin temelini oluşturur. Aileden Aşirete doğru, askeri örgütlenmenin birliklerine benzer hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiş olan bu yapının en tepesinde, doğal olarak, aşiret yer alır. Büyüklüğüne göre her aşiret birden fazla kabileden; her kabile birden fazla sülaleden; her sülale birden fazla aileden oluşmaktadır. Siyasal bir örgütlenme olmanın yanında bir soy örgütlenmesi olan aşiret, sosyolojik açıdan baba soylu “akrabalık ideolojisi”ne dayanmaktadır. Ancak bu akrabalık, gerçek bir soy-sop akrabalığı olmaktan ziyade “uzun süre birlikte yaşıyor olmaktan doğan ortak bir kültürün içinde bütünleşme, ortak bir kaderi paylaşma” anlamında bir akrabalıktır. Aşiret örgütlenmesinde gerçek soy-sop akrabalığı - aşiretin alt birimini oluşturan - sülalede başlar (Beşikçi, 1992: 101-105; Bruinessen, 2003: 82-83). Ancak ister gerçek ister hayali bir ataya dayanıyor olsun, aşiret üyeleri akrabalık olgusu üzerinden ilişkilerini tanımlarlar ve akrabalığa ilişkin geliştirilmiş bu algı ile yaşarlar. İbn Haldun, bu tür topluluklarda var olan bu “akrabalık ideolojisi”ni “kolektif ruh”, “birlikte hareket etmekten doğan dayanışma ruhu” anlamına gelen “asabiyet” kavramı ile formüle etmektedir. Bu ruh, “öteki” ile yaşadığınız, şeref duygunuzu zedeleyecek her sorunda, haklı ya da haksız olduğuna bakmaksızın kendi tarafınızın yanında yer almanızı ifade etmektedir. Bu ruhu, en güzel şekilde, bir aşiretlinin ifadesi ile “Kendi aşiretimin köpeğini başka bir aşiretin iyi adamına değişmem” sözü açıklamaktadır, herhalde.

“Birlikte saldırı ve birlikte savunma” prensibine göre hareket eden aşiret üyelerinin tabi olduğu kolektif yaşam, suç ve cezayı da bireysel bir eylem olmaktan çıkarıp kolektif suç ve kolektif ceza uygulamasına dönüştürür. Onun için aşiret kültüründe bir adam öldürme (Burada özellikle adam öldürme ifadesini kullanıyorum. Çünkü aşiret kavgalarında kadınlar kesinlikle öldürülmez.) olayında hedef aşiret ya da aileye mensup eli silah tutan erkeklerin tümüdür. İşte, kan davası da bu kolektif ruhtan doğan çatışmalara dayanır.

Kan davası, modernleşme öncesi neredeyse bütün geleneksel toplumlarda var olan aile, kabile ya da aşiret üyeleri arasında misilleme şeklinde gerçekleşen öldürmelere dayanan bir öç alma geleneğidir (Tezcan, 1981: 6). Kan davası, bu anlamda, bir süreçtir; çünkü uzun yıllara dayanan bir çatışma halidir. Latince’de “Talion Yasası” şeklinde geçen “göze göz, dişe diş” ilkesi Babil dönemi Hammurabi Kanunları’nda bir ceza uygulamasıdır. Babiller’den bu yana Mezopotamya coğrafyasında öç almanın kesintisiz devam eden bir gelenek olduğu söylenebilir (tr.wikipedia.org). Mezopotamya

* Kan davası, Türkiye’nin bütün bölgelerinde görülen bir olgudur. Ancak en sistematik ve yapısal bir sorun olacak şekilde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmış aşiret topluluklarında görüldüğü için bu çalışma kan davasını aşiretler bağlamında ele almıştır.

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, ulucvahap@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-2782-4451

dışında Grönland, Balkanlar (özellikle Arnavutluk), Arap coğrafyası, Sicilya, Korsika ve ABD'nin bir kısım eyaletleri kan davasının görüldüğü bölgelerin bazılarıdır (Tezcan, 1981: 16-17).

Kan davası, ruhsal anlamda öç alma, toplumsal anlamda ise şeref duygusu ile ilişkilidir. Öç almak, insanın en güçlü duygularından biridir. Nietzsche “‘Şimdi adalet benden yana’ (gerecht) ‘şimdi intikamım alındı’ (gereacht): bunlar kulağa aynı geliyor ve sık sık da yalnızca kulağa değil” diyerek adalet adı altında hak aramanın da bir bakıma öç alma duygusunun kamufle edilmiş bir biçimi olduğunu söyler. Sartre da öç almanın insan doğası ile ne kadar bütünleşik bir duygu olduğunu şu sözlerle açıklar: “Şiddetin bıraktığı izleri hiçbir kibarlığın silemeyeceğini, o izleri sadece yine şiddetin gidereceğini unuttuk”. Milan Kundera, öç almanın doğallığını aynı minvalde “hiç bir şey, sert ve yaralayıcı bir saldırıya, sert ve yaralayıcı bir karşılık verememekten daha aşağılayıcı, daha küçültücü olamaz” sözleri ile ifade etmektedir. İlkel bir duygu şeklinde ifade edilse de, sonuçta öç almak her insanın içinde yer alan içgüdüsel bir duygudur ve ancak kültür ve değerler ile sadece baskılanabilir. Ama tersi de doğrudur; yani öç alma duygusu, aşiret tarzı örgütlerde olduğu gibi, kültür tarafından beslenir de (Ökten, 2010: 170). Dolayısıyla, öç almak içgüdüsel bir dürtü olmakla beraber kültür tarafından baskılanarak ya da yüceltilerek farklı formlara sokulabilmektedir.

Süper egomuzun önemli bir parçasını oluşturan şeref duygusu, manevi hayatın anlam merkezini oluşturur. Thomas Hobbes insanın iki şeyi başkaları ile paylaşmak istemediğinden bahseder. Biri maddi kazanç, diğeri de şerefe ilişkin kazanımlardır. Özellikle geleneksel toplumlarda, uğruna her şeyin çok kolay bir şekilde, feda edilebileceği bir değer olan Şeref duygusu, örneğin, Batı toplumlarında düello geleneğinin sebebi olmuştur. Binlerce insanın ölümüne sebep olan düellonun kurbanlarından biri de, bilindiği gibi, ünlü Rus yazar Puşkin'dir. Kan davası da önemli ölçüde bu şeref duygusundan neşet eder. Hayatın kendisinin bir gösteri alanı olduğu kabul edilirse, öç almanın şerefini kurtarmanın biricik yolu kabul edildiği bir ortamda, bu duygunun altında ezilmekten kurtulmak için misli ile karşılık vermekten başka bir yol da kalmamaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kan davası, aşiretlerin en bilindik geleneklerinden birini oluşturmaktadır. Bölgede, düenden bugüne birçok insanın yaşamına mal olmuş, çok sayıda kan davasına şahit olunmuştur. İlginçtir, bu kan davaları daha çok yörenin saygın kişilerini hedef almaktadır. Çünkü kan davası olaylarında asıl hedef katilin kendisi değil, ailenin/aşiretin en saygın kabul edilen kişisi ya da kişileridir. Kürt aşiret geleneğine ait dengbêjlik müziği de bir bakıma “bu değerli insanlar”ın yaşadığı trajediye düşülmüş ağıtlardır.

Kan davası, her olgu gibi belirli koşullara dayanmaktadır. Korunaklı bir ortam ve korunaklı ortamlarla uyumlu, geçimin sağlanabileceği ekonomik bir kaynağa sahip olmak bir kan davasını sürdürebilmenin iki zorunlu koşulunu oluşturmaktadır. Aşiret özelinde bu korunaklı ortam köy, geçim kaynağı da toprak olmaktadır. Bundan dolayı kan davası, mekânsal olarak, ancak, kırsal kesimde yani köylük yerlerde sürdürülebilmektedir (Ünsal, 2003: 24).

Kan davası, “kan bedeli”ni ödeme ya da “hakkından feragat etme” gibi herhangi bir yoldan barış ile son bulmadığı takdirde yıllarca sürebilmektedir ki, bu kaba bir tahminle, ortalama 10-15 yıldır. Gruplar arasında çatışma devam ettiği müddetçe saldırıya uğrama tehdidi altında olan taraf kendisini bu dış saldırıdan korumak zorundadır. Bu anlamda köy ortamı - ki genelde “düşman” başka bir köyde

oturmaktadır (her iki taraf aynı köyde oturuyorsa bir taraf köyü terk eder) - en korunaklı mekan olmaktadır. Köy aynı zamanda, bir kan davasını sürdürmek için gerekli ekonomik kaynakların temin edildiği alandır. Saklanmayı ve tedbirli olmayı gerektiren düşmanlığın hüküm sürdüğü bir yerde, bir kamu kurumunda çalışmak ya da ticaret gibi bir iş ile uğraşmak kişiyi dış saldırının hedefi haline getirir. Onun için, köylük yerde kan davalı gruplar sadece ekim ve biçim dönemlerinde saldırı ihtimaline karşı gerekli tedbirleri aldıkları takdirde ekonomik kaynak temini için köyün dışına çıkma ihtiyacı duymadan sadece araziden elde ettikleri gelir ile geçimlerini sağlayabilmektedir. Nitekim, bir saldırıya uğrama korkusu ile yıllarca köye hapsolmuş insanlar bilinmektedir. Bu durumda köy, kan davası yaşayan bir topluluk için hem gerekli güvenlik ortamı sağlamakta, hem de ekonomik geçimini sağlayabileceği kaynağı temin etmektedir.

Sosyal, Ekonomik Modernleşme ve Kan Davası

Toplum, dinamik bir yapıdır, dönüştürücü bir etken ile karşı karşıya kaldığında ne kadar direnmeye kalksa da eninde sonunda değişimi yaşayacaktır. Günümüzde aşiret sisteminin hüküm sürdüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, modernleştirici dinamikler ile buluşmuştur. Bu buluşma bölgelerin hem sosyal hem de ekonomik yapısını değiştirmektedir. Yaşanan sosyal ve ekonomik modernleşme, aşiret ilişkilerinin içine iki temel olguyu soktu. Bu olgulardan bir tanesi kapitalistleşme, diğeri de bireyselleşmedir. Özel mülkiyeti, emeğin metalaşmasını ve serbest rekabeti ifade eden kapitalistleşme, öncelikli olarak, sermaye birikim sürecidir. Özellikle son yirmi-otuz yılda hızlanan köyden kente göç ve buna eşlik eden teknolojik gelişme aşiret üyelerini de bu sürecin bir parçası haline getirmiştir. Örneğin GAP bölgesi illerindeki şehir nüfusu 2000 yılında 4.143.136 iken, 2020'de %100 artarak 8.290.730 olmuştur (Kayan, 2020: 64). Şehir nüfusu artarken köy nüfusu da eksilmektedir. Özellikle şehirlerin periferisindeki köylerde nüfus gittikçe azalmaktadır. Bugün, ister kentte ister köyde oturuyor olsun aşiret kökenli fertler kentte kurulmuş kapitalist üretim ilişkilerine eklenmiş durumdadır. Bu sürecin bir sonucu olarak birçok aşiret üyesi, toprak mülkiyetinin tekeline elinde bulunduran aşiret reisi ve aşiret ağalarından çok daha fazla sermaye biriktirmiş durumdadır. Bu sermaye birikim sürecinin önemli bir ayağını da - aşiret geleneğine hiç de uymayan - tefecilik oluşturmaktadır. Dinin kökten reddettiği tefeciliğin “olağan” bir kazanca dönüşüyor olması topluluğun hem kapitalistleşme hem de sekülerleşme eğilimini göstermektedir.

Kapitalistleşme, sadece şehir merkezlerinin değil köylük yerlerin de üretim tarzı olma yolundadır. Artık tarlalar, koordinatları kendisine tanımlanmış - son teknoloji - şoförsüz traktörler tarafından sürülmektedir. Köylerde mısır kurutma siloları kurulmakta, tarımsal ilaçlama dronlarla yapılmaktadır. Günümüzde tarımsal aletler, dalgiç, sulama malzemesi, kimyasal gübre, tohum, otomobil, yiyecek ve içecek gibi sektörlerle ait bayiliklerin kahir ekseriyeti aşiret üyelerine aittir. Diğer yandan, aşiret üyelerine ait un, bulgur, çırçır fabrikaları vardır. Buğday, mısır ve pamuk gibi ürünlerin alım satımını yapan bir tüccar grubu çıktı ortaya. Yakın bir zamana kadar Güneydoğu Sanayici ve İş İnsanları Derneği (GÜNSİAD)'ın başkanı fabrikatör bir aşiret üyesi idi (Uluç, 2007: 207).

Diğer yandan, eğitimin yaygınlaşması aşiret üyelerini eğitime dayalı meslekler ile buluşturmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan başlamak üzere yoğun bir üniversiteleşme yaşanmaktadır. Her köyde üniversite okuyan ya da bitirmiş çok sayıda insana rastlanmaktadır. Bugün aşiret nüfusunun yoğun olduğu her şehrin bürokratları, eğitimcileri, avukatları, sağlık çalışanları ve mühendisleri

çoğunlukla o yörenin aşiret mensubu ailelerin çocuklarıdır. Dolayısı ile ister ticarete olsun, ister hizmet sektöründe olsun tarım dışı iş sektöründe çalışan ve sermaye biriktiren aşiret kökenli dikkate değer sayıda insan çıktı ortaya. Sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe istihdam edilen nüfusun payı bütün bölge illeri içinde ciddi bir artış göstermiş olması aşiretin ekonomisinde yaşanan değişimi gösteren somut bir gelişme olduğu düşünülebilir. Örneğin Mardin’de sanayi sektörünün ekonomik sektörler içindeki payı 1980’de %4.1 iken bu oran 2000’de %12.6’ya, 2020’de ise %15.3’e yükselmiştir. Aynı ilin hizmetler sektöründeki payı 1980’de %14.2’dir. 2000 yılına gelindiğinde oran %37.6’ya; 2020’de ise %45.8’e çıkıyor (Kayan, 2020: 89). Bu gelişmeye paralel bir şekilde tarımsal sektör de önemli bir düşüş eğiliminde. Bugün artık - elbette ki güçlü değil ama - bir “aşiret orta sınıfı”ndan bahsetmek mümkündür.

İşte, kan davasını sürdürülemez hale getiren nedenlerden bir tanesi aşiret üyelerinin, yukarıda anlatılan sermaye ile kurdukları ilişki gereği, kamusal hayatın içinde bulunma zorunluluğudur. Şehir hayatı ve kamusal yaşam ile bu kadar iç içelik koşullarında, yıllarca süren kan davasını gütmek çok zorlaşmıştır. Böyle bir durumda üniversite okuyan öğrencinin okulunu bırakması; doktor ve öğretmenin mesleğine ara vermesi; tüccar işini bırakması, fabrika sahibi fabrikaya kilit vurması gerekmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretim ilişkilerinin tarımdan ticarete ve küçük/orta ölçekli sanayi işletmelerine dönüşmesi, ekonomik ilişkilerin rasyonelleşmesi, bir orta sınıfın gelişmeye başlaması, mesleki iş bölümünün artışı, eğitimin yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının geldiği aşama ve köylerden kentlere doğru yaşanan göç aşiret üyelerinde bireyselleşme eğilimini güçlendirmektedir. Doğurganlık hızının düşmesi dahi bireyselleşme eğiliminin göstergesidir. Örneğin Şırnak’ta doğurganlık hızı 2000’de 7.1 iken 2020’ye gelindiğinde %100’lük bir düşüşle 3.37 olmuştur. Yine Siirt’te bu oran sırasıyla 6.1 ve 2.92’dir (Kayan, 2020: 63). Bütün bölge illerinde benzer bir durumun yaşandığını söylemek mümkündür.

Aklı rehber edinmeyi, kendisi için özerk bir yaşam alanı oluşturmayı ve yaşamın zevklerini hayatın anlamının bir parçası haline getirmeyi ifade eden bireyselleşme; “ölüm severlik”in, şeref, fedakarlığın ve “tasada ve kıvançta” bir olmanın hâkim olduğu aşiret ilişkilerini anlamsız hale getirmektedir. Başkalarının müdahalesinden uzak, kendine ait bir toplumsal ilişkiler formülasyonu gün geçtikçe daha fazla aşiret üyelerinin beğenisini kazanmaktadır. Bugün, artık bir kan davası durumunda, sırf aynı aşirete mensubuz diye kimse şeref duygusu uğruna kendi konforundan vazgeçip başkaları için hayatını tehlikeye atmak istememektedir. Nitekim son yıllarda yaşanan adam öldürme olayları ya arabulucular aracılığı ile çok kısa bir süre içinde (kan parasını verme gibi) barış ile sonlandırılmakta ya da sadece olayın birincil muhatabı olan aileler ile - o da uzun sürmemektedir - sınırlı kalmaktadır; geleneksel kan davalarında olduğu gibi ailenin mensup olduğu sülaleyi, sülalenin mensup olduğu kabileyi ve kabilenin mensup olduğu aşireti içine alacak bir kan davasına dönüşmemektedir.

Öç almada “güç psikolojisi” de kışkırtıcı bir etkidir. Aşiretin kolektif gücünü arkasında bulan kişi, bireysel yaşayan birine göre daha güçlü bir öç alma duygusu ile beslenir. Kapitalistleşme ve bireyselleşme eğiliminin etkisi ile aşiret üyeleri, gün geçtikçe daha fazla çözülen aşiret birlikteliği gerçeği karşısında, kan davasını yürütmede kendilerini eskisi kadar güçlü hissetmemektedirler. Kolektif kimliğin kışkırtıcı olma özelliği de güç azaldığı ölçüde törpülenmektedir.

Kan davasının sürdürülemezliği, aşiret üyeleri arasında öldürme olaylarının son bulacağı anlamına gelmiyor; tam tersine köyde kendi halinde yaşayan aşiret üyelerinin son zamanlarda kentlerde yoğunluk kazanan alacak-verecek meselelerinden, ticari ve arazi anlaşmazlıklarından kaynaklı kavgaları ve adam öldürme olaylarını arttırabilir de. Ancak bu ölüm olayları ya kan davasına dönüşmeyecektir ya da daha az kişiyi içine alacak, sınırları daraltılmış kısa süreli kan davaları olacaktır. Çünkü artık kan davası gütmenin koşulları ortadan kalkmaktadır. “Maddi yaşamın konforu”, şehir hayatı ile kurulan yoğun ilişkiler ve birey olma yönünde yaşanan süreç kan davasını hem anlamsız hale getirmekte hem de sürdürülebilir bir gelenek olmaktan çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Beşikçi, İ. (1992). Doğu’da değişim ve yapısal sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti). Ankara: Yurt Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2003). Ağa, şeyh, devlet. İstanbul: İletişim Yayınları.
- “Göze göz”, tr.wikipedia.org/wiki/Goze_goz
- Kayan, A. (2020). GAP bölgesinde kentleşme sorunları ve çözüm önerileri (Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa Örneği). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ökten, Ş. (2010). Kan davası: kanın öcü ya da şeref uğruna verilen kolektif savaş. Antropoloji, Sayı: 24. 165-187.
- Tezcan, M. (1981). Kan davaları. Ankara: A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No: 99.
- Uluç, A. V. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin toplumsal ve siyasal yapısı: Mardin örneğinde siyasal katılım (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul: İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, A. (2003). Anadolu’da kan davası. İstanbul: YKY.